

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

У статті розглядається проблема створення рефлексивного середовища, як умови і процесу самопізнання майбутнім учителем музики сутнісних характеристик педагогічної праці, коротко охарактеризовано основні теоретико-методологічні підходи до організації даного середовища в процесі професійної підготовки студентів. Автор розглядає такі форми, методи та умови створення рефлексивного середовища, як: рефлексивна бесіда, організація пошукової активності студентів, створення суб'єкт-суб'єктних відносин між всіма учасниками навчального процесу. Важливе місце відводиться дослідженню сутності понять «рефлексія», «педагогічна рефлексія», «рефлексивне середовище», і їх значущості у підвищенні професіоналізму студентів.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, рефлексивне середовище, професійне становлення.

В статье рассматривается проблема создания рефлексивной среды, как условия и процесса самопознания будущим учителем музыки существенных характеристик педагогического труда, кратко охарактеризованы основные теоретико-методологические подходы к организации данной среды в процессе профессиональной подготовки студентов. Автор рассматривает формы, методы и условия создания рефлексивной среды: рефлексивная беседа, организация поисковой активности студентов, создание субъект-субъектных отношений между всеми участниками образовательного процесса. Важное место отведено исследованию сущности понятий «рефлексия», «педагогическая рефлексия», «рефлексивная среда», и их значимости в повышении профессионализма студентов.

Ключевые слова: рефлексия, педагогическая рефлексия, рефлексивная среда, профессиональное становление.

Formation of professional reflection of future teachers is of particular importance in the context of the modernization of national education. However, despite the profound reflection of a problem in the domestic pedagogical science, the characteristic levels of development of pedagogical reflection of future teachers remains largely fragmented. The article deals with the problem

of creating a reflective environment, the conditions and the process of self-knowledge of the future teacher of music the essential characteristics of pedagogical work, summarizes the main theoretical and methodological approaches to the organization of the environment in the process of training students. The author examines the forms, methods and conditions for the creation of a reflective environment: a reflective conversation, the organization of the search activity of students, creation of subject-subject relations between all participants in the educational process. An important place is given to the study of the essence of the concepts of «reflection», «pedagogical reflection», «reflective environment», and their importance in enhancing the professionalism of the students.

Key words: *reflection, pedagogical reflection, reflective environment, professional development.*

Постановка проблеми. Модернізація освіти та сучасні вимоги суспільства ставлять досить серйозні умови до особистості майбутнього вчителя, його професіоналізму. Зокрема, одними з можливих і перспективних шляхів підвищення рівня професіоналізму майбутніх учителів музики є їхнє вміння співвідносити свої дії з результатами, що плануються, здійснювати контроль своєї професійної діяльності в процесі досягнення результату, володіння основами самоконтролю, самооцінки, прийняття рішень і здійснення усвідомленого вибору в навчальній та пізнавальній діяльності. Необхідність формування подібних компетенцій підвищує значущість рефлексивних технологій в освіті. В контексті модернізації вітчизняної освіти рефлексія набуває ключового значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Рефлексія є однією з фундаментальних категорій психолого-педагогічного знання, яка описує процес самосвідомості. Вона розуміється як сутність людської свідомості (Л. Виготський, С. Рубінштейн, І. Семенов, С. Степанов та ін.), одиниця розумової дії (В. Давидов), евристичне мислення (Ю. Кулюткін), а також рівень мисленнєвого процесу (І. Семенов).

У сучасній психології рефлексія розглядається як надважливий пояснювальний принцип розкриття психологічного змісту різноманітних феноменів та експериментальних фактів (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Семенов, С. Степанов та ін.). В соціально-психологічних дослідженнях основним контекстом вивчення рефлексії є процеси міжособистісного пізнання і взаємодії.

Важливість рефлексії як професійно-значущої якості педагога неодноразово підкреслювалась у психолого-педагогічній науці. Так, Ю. Кулюткіним обґрунтована необхідність удосконалення рефлексії педагога як основи успішного здійснення навчальної діяльності. І. Стеценко відмічає провідну роль рефлексивної компетентності в професійній діяльності педагога. Г. Єрмакова відмічає, що рівень рефлексії

педагога корелює з професійною успішністю. У дослідженнях П. Третякова, І. Сенновського, Є. Шиянова та ін. дослідників аналізуються форми сумісної діяльності викладача і студента з урахуванням рівня розвитку у них здатності до самоуправління, ставляться питання про необхідність розробки технології навчання, яка сприяла б розвитку самокерованої діяльності студента. При цьому, ряд дослідників схиляється до того, що результативність навчальної взаємодії вчителя та учнів залежить не лише від рефлексії педагога, але й від умінь використовувати рефлексію учнів для організації навчання (Б. Вульф, Г. Щедровицький та ін.).

Метою статті є дослідження поняття педагогічної рефлексії та необхідності створення рефлексивного середовища в процесі професійного становлення майбутніх учителів музики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішність практичного застосування рефлексивних технологій в музично-педагогічній освіті напряду залежить від рівня професійно-педагогічної рефлексії самого вчителя музичного мистецтва. Неможна не погодитися з О. Піскуною, яка підкреслює, що необхідною умовою забезпечення системного характеру інновацій в освітньому процесі є сформованість у педагога рефлексії як здатності до осмислення і усвідомлення власної особистості і професійної діяльності. Отже, сучасні тенденції модернізації вітчизняної освіти, необхідність наукового і методичного супроводження реалізації нових стандартів зумовлюють потребу в емпіричних педагогічних дослідженнях, присвячених питанням рефлексивної компетентності майбутніх учителів музики і специфіці її формування.

Як зазначалося, важливими для професійного становлення майбутніх учителів музики виступають результати поглиблення наступних рефлексивних процесів: здатність суб'єкта «конструювати» себе, перебудувати свої оцінки, відношення, позиції, можливість оцінити намічену ціль з погляду перспективи успіху, вміння корегувати її з урахуванням різноманітних норм, відчувати себе відповідальним за можливі результати, продумувати їх наслідки для себе та інших.

Отже, професійні знання, вміння, навички повинні бути направлені, збагачені здатністю майбутніх педагогів-музикантів мислити, усвідомлювати, переживати, відчувати, сумніватись, імпровізувати, шукати нові шляхи вирішення проблем, адже наявність у студентів сукупності лише когнітивного та операційного компонентів не дозволить їм продуктивно, на високому рівні вирішувати задачу виховання і навчання учнів.

Рефлексія є невід'ємною складовою, яка притаманна природі людини поруч із свідомістю, інтуїцією, здатністю відчувати. Практично всі віровчення та концепції світу й людини, від буддизму та християнства до сучасних трактувань езотеризму, від ідей Аристотеля та Платона до теорій і практики А. Швейцера та Р. Штайнера, від «Повчання дітям»

Володимира Мономаха до педагогічної антропології К. Ушинського побудовані на гомоцентричних основах, на зверненні до душі, совісті, на технологіях сповідальності, медитації, сугестії.

До рефлексії зверталися і звертаються філософи, психологи, педагоги, та ін. Кожна окрема наука визначає і трактує її по-своєму, виділяючи різноманітні види і надаючи кожному із них особливі функції.

Так, у філософській науці, де і виникло це поняття, рефлексія трактується як процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Декарт ототожнював рефлексію зі здатністю індивіда зосереджуватись на змісті своїх думок, абстрагуючись від всього зовнішнього, тілесного. Дж. Локк розділив відчуття та рефлексію, трактуючи її як особливе джерело знань – внутрішній досвід, на відміну від зовнішнього, оснований на свідченнях органів чуттів.

В соціальній психології рефлексія виступає у формі усвідомлення людиною чи групою людей того, як вони в дійсності сприймаються та оцінюються іншими індивідами та групами. Рефлексія не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють даний суб'єкт, його особистісні особливості, емоційні реакції та когнітивні уявлення [3].

В останні роки, з розвитком тенденцій гуманізації, все більшу увагу теоретиків та практиків приваблюють педагогічні аспекти рефлексії. В педагогічній науці рефлексія розуміється як здатність вчителя дати собі і своїм вчинкам об'єктивну оцінку, зрозуміти, як його сприймають діти, інші люди, перш за все ті, з ким учитель взаємодіє у процесі педагогічного спілкування. В центрі педагогічної рефлексії – усвідомлення того, що школяр сприймає у вчителі і у відношеннях з ним, як він може налаштуватись на дії педагога [2].

За іншим визначенням педагогічна рефлексія – це внутрішня робота, направлена на співставлення себе, свого Я з тим, чого вимагає педагогічна професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями [1].

Б. Вульфов та В. Харкін виділяють наступні положення по даній проблемі:

- будь-яка рефлексія передбачає сумніви – у собі, своїй позиції, своїх можливостях, які можуть призвести до песимізму, що провокує пасивність, бездіяльність, відмову від мрії, невіру в успіх, чи оптимізму, який побуджає до активних дій, подоланню себе та обставин, пошуку та реалізації способів самоствердження. Для професіонала особливе значення має позитивна орієнтація, важливо постійно сумніватись, здійснювати самоаналіз з метою роботи над собою;

- рефлексія не стільки констатація наявності чи відсутності професійних якостей, скільки стимулювання їх розвитку, збагачення, посилення. Навчальний процес повинен стимулювати свідоме сприйняття знань та вмінь, від внутрішнього спонукання до самовдосконалення [1, с. 14].

Під педагогічною рефлексією нами розуміється процес самопізнання вчителем сутнісних характеристик своєї професійної праці, направлений на аналіз, оцінювання та необхідне коректування власної педагогічної діяльності, на позитивне сприйняття її іншими людьми. Рефлексія забезпечує вихід за межі традиційного виконання діяльності, пошук нових нестандартних шляхів вирішення професійно-педагогічних задач та подолання стереотипів свого професійного і особистісного досвіду. В педагогічній діяльності рефлексія відіграє визначальну роль, так як орієнтує вчителя на самоаналіз результатів власної професійної діяльності, всебічний аналіз поведінки дітей, батьків, міжособистісної взаємодії, а також корекцію взаємодії з вихованцями.

На важливій ролі рефлексії в процесі здійснення педагогічної діяльності наголошує Р. Неіл. Він відмічає, що процес рефлексії, тобто «комплексна мисленнева здатність до постійного аналізу і оцінки кожного кроку професійної діяльності» [5, с. 2] є основною умовою, яка забезпечує ефективну діяльність педагога в різних непередбачуваних ситуаціях.

Як підкреслює М. Уоллес, «практика стає витокком професійного росту вчителя лише в тій мірі, в якій вона являється об'єктом структурованого аналізу: невідрефлексована практика безкорисна і з часом веде не до розвитку, а до професійної стагнації педагога» [7, с. 2].

Розвиток професійної майстерності вчителя музики не можливий без його боротьби зі своїми недоліками, без подолання сумнівів у собі та своїх можливостях. Тому важливо створити благоприємні умови, які вимагають постійної внутрішньої боротьби та подолання.

Саме тому під час навчально-виховного процесу є важливим створення середовища, яке б спонукало студентів до постійного пошуку та особистісної оцінки вже наявного власного педагогічного досвіду, корекції своїх професійних дій, самоаналізу, самовивченню, реалізації педагогічної самоефективності, роботи над собою та на основі цього здійснення подальшого саморозвитку.

Аналізуючи педагогічну рефлексію, ми вважаємо, що наявність рефлексивного середовища сприятиме формуванню вмінь майбутніх педагогів-музикантів контролювати свої дії, в тому числі й розумові, відслідковувати логіку розгортання своєї думки (судження); вміння бачити у відомому невідоме, в очевидному незвичне, тобто бачити протиріччя, які являються причиною розвитку думки; здійснювати діалектичний підхід до аналізу ситуації, перетворювати явище, що спостерігається чи аналізується в залежності від цілі чи умов. Тож створення рефлексивного середовища у навчально-виховному процесі покликане сприяти формуванню професійної компетентності студентів, оволодінню ними педагогічною професією, досягненню морально-психологічної готовності до неї.

З метою створення рефлексивного середовища необхідно спрямовувати студентів на постійну інтерпретацію та пояснення різноманітних ситуацій,

що виникають на уроках, прогнозування їх можливого розвитку на основі власних знань, методичної та психолого-педагогічної літератури. Для цього ми вважаємо доцільним використовувати такі методи, як: само-спостереження, диспут, проведення та аналіз уроків, розбір педагогічних ситуацій, рефлексивна бесіда.

Одним з найбільш ефективних методів є рефлексивна бесіда. Під рефлексивною бесідою розуміється проблемно-орієнтований аналіз різноманітних фактів педагогічної практики студента, з метою його оцінки та подальшого виправлення негативних сторін педагогічної діяльності. Основне завдання рефлексивної бесіди – допомогти майбутньому вчителю музики оцінити власну професійну компетентність та знайти оптимальний шлях для вирішення власних педагогічних проблем.

Для досягнення успішного результату рефлексивної бесіди перш за все необхідно створити довірливу, відверту атмосферу, в основі якої лежить безумовна повага до майбутнього вчителя, визнання за ним права на власну позицію. Для виникнення таких відношень необхідно:

- взаємне прагнення учасників бесіди до встановлення істини;
- єдність цілей;
- здатність вислуховувати точку зору співрозмовника, як би вона не відрізнялась від власної;
- готовність кожного уявити та зрозуміти проблеми іншого.

При такому діалозі є неприпустимим:

- директивне спілкування, яке передбачає пряму чи непряму критику дій студента;
- сумніви у педагогічній компетентності майбутніх учителів;
- суб'єктивність оцінок;
- іронія.

Основними умовами рефлексивної бесіди виступають зверненість свідомості майбутнього вчителя музики на самого себе та врахування уявлень студентів про свою педагогічну діяльність.

Важливим завданням у процесі створення рефлексивного середовища є організація пошукової активності майбутніх учителів музики.

Як показують результати психолого-педагогічних досліджень, чим вище рівень пошукової активності педагога, тим ширший діапазон аналітичних умінь ним використовується і, відповідно, вищі результати навчального процесу [6, с. 332]. Важливим на нашу думку є і те, що пошукова активність позитивно корелює з почуттям задоволеності своєю професією. Так, англійський педагог М. Хаберман відмічає, що не залежно від віку та стажу педагогічної діяльності, вчителі, що мали досвід пошукової роботи в класі, частіше оцінювали педагогічну професію як «цікаву», «захоплюючу», «гідну», ніж ті, хто був позбавлений такого досвіду. Таким чином, вчений зазначає, що невміння самотійно вести пошук суттєво понижує ефективність роботи вчителя [4, с. 157].

Суть пошукової діяльності ми вбачаємо в тому, щоб розвивати у студентів більш ефективні мисленнєві навички, за допомогою яких вони зможуть здійснювати постійний аналіз своєї діяльності, а також корегувати навчальний процес з метою підвищення його ефективності.

Рефлексивне середовище покликане розширювати можливості професійної самосвідомості студентів, сприяти оцінці та переосмисленню їхніх власних професійно-значущих якостей, можливостей, та, на основі цього, розробляти ефективні стратегії поведінки, що сприяють педагогічній ефективності.

Так, організація зазначеного середовища передбачає спрямування інтелектуальних дій студентів на:

- аналіз своїх дій протягом навчальної роботи;
- знаходження оптимальних засобів вирішення навчальних завдань;
- рефлексію під час проведення уроків на педагогічній практиці:
- вміння уявити себе на місці учня, описати картину його розумової діяльності під час виконання завдання, пояснення вчителя;
- здатність бачити в педагогічній ситуації проблему та оформлювати її у вигляді педагогічної задачі;
- аналізування та впровадження у власній діяльності кращих зразків педагогічної діяльності;
- усвідомлення, аналізування та контроль власних результатів під час проведення уроків музики на педагогічній практиці;
- вміння пояснити власний погляд.

Ефективна організація пошукової діяльності передбачає наступні принципи:

- оптимістичність (орієнтація студентів на успіх);
- орієнтація на пошук ефективних варіантів вирішення педагогічної проблеми;
- розгортання в ситуації безперервного внутрішнього та зовнішнього діалогу, спілкування, обміну думками з учнями, вчителями, одногрупниками;
- активізація внутрішніх ресурсів студентів, віра в їх можливості.

Висновки і перспективи. Таким чином, створення рефлексивного середовища покликане наповнювати процес навчання майбутніх учителів музики особистісним змістом, спонукати до постійної оцінки та аналізу ними власних професійних якостей, педагогічної компетентності, пошуку та виправленню негативних сторін своєї професійної діяльності; сприятиме виникненню інтересу до педагогічної професії, підвищенню впевненості в собі, що є невід’ємними умовами становлення висококваліфікованих фахівців – майбутніх педагогів-музикантів.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні професійної рефлексії майбутніх учителів музики як педагогічного засобу їх професійного самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вульфів Б. З., Харькин В. Н. Педагогика рефлексии. / Б. З. Вульфів, В. Н. Харькин. – М. : «Издательство Магистр», 1999. – 112 с.
2. Вульфів Б. З., Харькин В. Н. Педагогика рефлексии / Б. З. Вульфів, В. Н. Харькин. – М. : «Издательство Магистр», 1999. – 112 с.
3. Словарь практического психолога // Сост. С. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
4. Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies*. New York: Cambridge University Press.
5. *In-Service Training and Education Development: an international survey* // London, 1986.
6. Neil R. Current models and approaches to In-Service Teacher Education // *British Journal of In-Service Education*. 1986. Vol. 14. № 2.
7. Smyth J. A Teacher Development Approach to Bridging the Practice – Research Gap // *The Journal of Curriculum studies*. 1982. Vol. 14. № 2.
8. Wallace M. Action research: How to do it. Paper presented at the 2nd international Conference of the Malaysian English Language teaching association, 24–27 May, 1993.